

DET VIKTIGA INSTITUTIONSFÖRTROENDET

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Det är svårt att överskatta betydelsen av förtroende. Det låter som en fras i ett högtidsstal – men samhällen byggs på förtroende. Utan förtroende människor emellan uppstår inga gemenskaper eller utbyten (Putnam, 1993; Luhmann, 1989; Rothstein, 2003). Och om människor inte hyser förtroende för gemenskapens institutioner bryter det civiliserade samhället samman. Utan förtroende vågar vi inte spara pengar på banken, lägga in oss på sjukhus, lämna barnen på dagis eller äta mat på krogen. Utan förtroende skulle fortfarande många städer ha ringmur och de flesta av oss vara beväpnade som i gamla våldsammare tider. Förtroende är någonting mycket värdefullt. Det minskar inte bara våld. Förtroende gör också all verksamhet mer effektiv, spar tid och inte minst gör allt billigare. Högt förtroende sänker transaktionskostnader. I ett samhälle karaktäriserat av högt förtroende mellan människor och mellan människor och institutionerna går allt smidigare, snabbare och till lägre kostnader. Man kan göra det man skall göra med ett minimum av återförsäkringar och skyddsåtgärder.

Allt detta låter gott och väl på ett allmännteoretiskt plan. Svårare blir det när vi försöker konkretisera resonemangen. Vad menas med förtroende? Och kan det mätas? Det vanligaste svaret inom forskningen är att förtroende är en slags prognos – ett *för-troende*, man tror på något i förväg. När man har förtroende förväntar man sig ett visst förverkligande – att maten är ätlig, att barnen har det bra på dagis, att pengarna är säkra i bankvalven, att sjukhusviselsen inte förvärrar ens tillstånd. Förtroende kan ses som skillnaden mellan förväntan och förverkligande. När det inträffar som man haft för-troende om, stärks ens förtroende. Prognosen var korrekt. Om det man trott på däremot inte händer, drabbas förtroendet. När förväntan inte uppfylls tappas förtroende och man skriver ner prognosen till nästa gång.

Förtroendebegreppets två huvudkomponenter är *subjekten*, de som har förtroende, och *objekten*, det man hyser eller inte hyser förtroende för (Holmberg och Weibull, 2007). Subjekten är människor med olika grader av förtroende. Objekten kan var andra människor eller institutioner man har eller inte har förtroende för. Som länk mellan subjekt och objekt finns analytiskt två olika fenomen. Först och främst *för-medlande kanaler* som transporterar information mer direkt – massmedier, personliga erfarenheter, rykten – men också en *kontext* som både direkt och indirekt kan prägla hela relationen mellan subjekt, objekt och förmedlande kanaler.

Frågan är dock ännu mer komplex. Det är viktigt att skilja på vad som påverkar förtroendet för en institution och vad som bestämmer vilket förtroende enskilda individer har för en institution. När det gäller människors förtroende kan det påver-

kas av individens personlighet eller sociala erfarenheter (subjektgenskaper), av hur olika institutioner sköter sig (objektgenskaper), av mediebilderna (kanalegenskaper) eller av om det hela utspelar sig i Sverige eller i Afghanistan eller krigsåret 1939 eller fredsåret 1945 (kontextgenskaper). Förtroendet för en institution bestäms i sin tur av samspelet mellan vad allmänheten anser om den och dess karaktär och sätt att agera.

Inom institutionsorienterad förtroendeforskning brukar man peka på fem centrala byggstenar som påverkar hur förtroende uppstår och förändras (Johansson m fl, 2006; Mayer m fl, 1995; Stahl och Sitkin, 2004). Alla byggstenarna har att göra med hur subjekten (människor) uppfattar/förväntar sig att objekten (institutionerna) agerar. Byggsten nummer ett är en institutions *förmåga/kompetens* att utföra sin uppgift. Ett bra jobb skapar förtroende, ett dåligt jobb fördärvar förtroende. Byggsten nummer två är *integritet*. Ett jobb skall inte bara utföras bra. Det skall också utföras opartiskt och rättvist (Rothstein och Teorell, 2012). Procedurer spelar också en roll, inte enbart slutresultaten. *Empati* är byggsten nummer tre. Oavsett vad som görs eller hur det görs stärks förtroendet om det som sker, sker med välvilja, medmänsklighet och medkänsla. Det handlar om att bygga en positiv relation. Byggsten nummer fyra är *transparens*. Hemlighetsmakeri och inlåsta handlingar skapar inte förtroende. Öppenhet är alltid bättre än slutenhet. Det är svårare att lita på någon som håller korten tätt mot bröstet än på någon som spelar med öppna kort. Den femte byggstenen är *värdegemenskap*. Förtroende uppstår lättare mellan likar än mellan olikar. Gemensam värdegrund och överensstämmande värderingar, mellan människor och mellan människor och institutioner, befämjar framväxten av förtroende. Närhet skulle eventuellt kunna definieras som en del av värdegemenskapen, eller ännu hellre som en separat egen sjätte byggsten. Tanken är att *närhet* i normalfallet skapar förtroende. Brukare, anställda, institutionsengagerade personer kan förväntas hysa ett högre förtroende än övriga.

De sex byggstenarna kan ses som element i en sammanhållen teori om vad som bygger respektive raserar institutionsförtroende. Forskningen har visat att var och en av faktorerna har betydelse (Aronsson och Karlsson, 2001; Trägårdh, 2009). Men någon riktigt bra ordning på hur mycket var och en betyder separat eller i samverkan har vi inte. Någon prövning av teorin med mätningar av alla fem byggstenarnas betydelse samtidigt känner vi inte till. Och någon sådan test kommer vi inte heller att försöka oss på i detta sammanhang. SOM-undersökningarna rymmer bra frågeinstrument när det gäller det som skall förklaras, det vill säga människors institutionsförtroende. Den mätteknik vi använder är den helt dominerande inom förtroendeforskningen. Förtroende går att mäta om man accepterar ett självklassificerande subjektivt mått där människor själva får avgöra hur mycket förtroende de har för olika institutioner. I SOM använder vi en femgradig skala från mycket stort förtroende till mycket litet förtroende.

SOM-undersökningarna innehåller vidare mycket relevanta uppgifter kring olika subjektorienterade förklaringsfaktorer. Vi har exempelvis mått på människors person-

lighet, socioekonomiska grupptillhörighet, ideologiska orientering, diverse brukarrelationer och kontakter. Det gör att vi i viss utsträckning kan studera betydelsen av värdegemenskap och närhet.¹ Men några systematiska mått på människors perceptioner/förväntningar när det gäller institutionernas kompetens, integritet, empati eller transparens har vi inte. Enstaka mätningar för vissa institutioner finns dock.

Vi kan heller inte enkelt analysera olika objekt- eller kanalorienterade förklaringar. SOM-institutet mäter inte mediernas innehåll eller hur olika institutioner sköter sin uppgift. Dyliga analyser kräver stora resurser och data insamlade av medieforskare och policyforskare.² Däremot har SOM-undersökningarna unika möjligheter att analysera betydelsen av kontexten i temporal mening. SOM täcker in en lång tidsperiod, snart tre decennier. Tidsandans inverkan från 1980-talet till 2010-talet kan vi ta hänsyn till. Vi kan dessutom studera hur yttre faktorer som exempelvis valår och ekonomiska konjunkturer påverkar olika typer av samhällsinstitutioner.

Dessa styrkor och begränsningar bör man bära med sig när man tar del av våra analyser. Fokus ligger på den beskrivande sidan – vilka institutioner i Sverige har ett stort respektive ett litet förtroende hos allmänheten och i olika centrala sociala och politiska grupper? Och hur har förtroendet förändrats sedan SOM började mäta för tjugofem år sedan?

Institutionsförtroendet 2012

Den första SOM-mätningen av institutionsförtroende, genomförd 1986, omfattade elva samhällsinstitutioner. De var valda för att täcka samhällets centrala institutioner – politiska, mediala, ekonomiska och sociala. Efter hand har SOM-institutets förtroendemätning utökats med ytterligare institutioner. Sedan 2005 har svarspersonerna i den nationella SOM-undersökningen fått ta ställning till tjugoen samhällsinstitutioner.³ Svarspersonerna fått bedöma de enskilda institutionerna på en femgradig skala från mycket stort till mycket litet förtroende. Resultatet från 2012 års mätning redovisas i tabell 1.

Det finns olika sätt att analysera svarspersonernas förtroendebedömningar. Om vi först ser på mittalternativet, alltså andelen som bedömer att man varken har stort eller litet förtroende för en enskild institution, ligger detta bland de svarande på mellan en dryg tiondel (regeringen) till hälften (kommunstyrelserna och de politiska partierna). Att svars personer väljer mittalternativet kan ha flera förklaringar. Den troligaste är att man inte upplever sig tillräckligt insatt i den verksamhet som ska bedömas. Den tolkningen stöds av det faktum att de som har ett större intresse inom ett visst område oftare har åsikter. Bland politiskt intresserade är således andelen som placerar sig på mittalternativet genomgående lägre. Om vi som exempel tar förtroendet för EU-kommissionen är andelen som svarar varken eller bland de mycket politiskt intresserade 35 procent, bland politiskt mindre intresserade över 50 procent.

En annan generell tendens i svaren är att det finns en svag, men generell, tendens att ha ett ganska stort förtroende för en majoritet av de bedömda institutionerna.

Andelen som anger att de har mycket stort förtroende är relativt låg. Om vi ser på rangordningen mellan institutionerna efter andelen som har *mycket stort* förtroende är det 2012 – i likhet med de senaste åren – endast sjukvården som når över tio procent – 13 procent mycket stort förtroende vilket är i stort sett samma andel som 2011 – medan de ytterligare fem institutioner som 2011 nådde tio procent – regeringen, Riksbanken, Kungahuset, polisen och domstolarna – samtliga har tappat något 2012 och har hamnat knappt under. På samma nivå – strax under tio procent – ligger förtroendet för universitet/högskolor och domstolarna. Lägst andel mycket stort förtroende noteras, i likhet med tidigare år, för EU-institutionerna.

Det oftast använda kriteriet på förtroende för en enskild institution är andelen som har mycket eller ganska stort förtroende – ibland formulerat som andelen minst ganska stort förtroende. Också med den definitionen åtnjuter sjukvården högst förtroende 2012 med 63 procent – samma andel som 2011 men något lägre än 2010. Därefter kommer, i likhet med 2011, polisen, universitet/högskolor och radio/tv som samtliga når över 50 procent stort förtroende. I likhet med tidigare undersökningar ligger Europaparlamentet och EU-kommissionen i botten med 15 respektive 14 procent minst ganska stort förtroende. Även om det finns några undantag är bilden 2012 mycket lik föregående års, men andelarna ligger lägre än valåret 2010.

Om vi ser till relationen mellan andelen mycket stort och andelen ganska stort förtroende är det överlag den senare som dominerar, men det finns även avvikelser. För en av institutionerna – Kungahuset – utgör andelen mycket stort förtroende en större andel än förväntat med tanke på rangordningen. Även regeringen och försvaret har relativt sett höga andelar mycket stort förtroende, medan andelen mycket stort förtroende för radio/tv och grundskolan är klart lägre än vad som kunde väntas. Den tolkning som ligger närmast till hands är att bland dem som har förtroende för Kungahuset är engagemanget större, medan det är lägre bland dem som har förtroende för radio/tv och grundskolan.

Att en viss samhällsinstitution åtnjuter stort förtroende hos delar av befolkningen är bara det ena perspektivet på förtroende, det andra är att samma institution i andra delar av allmänheten kan ha ett lågt förtroende. Litet förtroende drar ner det samlade förtroende som en samhällsinstitution har i allmänhetens ögon. Höga andelar litet förtroende är ett uttryck för ett avståndstagande, även om det inte behöver vara detsamma som misstro. De institutioner som har relativt sett högst andelar litet förtroende är de tre som ligger lägst i rangordningen – de två EU-institutionerna och de fackliga organisationerna – med mellan 35 och 40 procent. Men det finns även några högre upp på listan – Svenska kyrkan och Kungahuset – där mellan 25 och 30 procent av de svarande uppger sig ha litet förtroende; Kungahuset är dessutom den institution som har den högsta siffran på mycket litet förtroende (16 procent) följd av de två EU-institutionerna, Svenska kyrkan och bankerna – samtliga över tio procent. Mönstret är i stort sett detsamma som 2011, men andelarna har ökat något.

Kungahuset skiljer sig i bedömningen från övriga institutioner genom sitt mer polariserade förtroende. Andra institutioner där bedömningarna också är relativt polariserade är regeringen och bankerna. Det gemensamma för dem är att det bakom sådana bedömningar finns en politisk polarisering i synen på respektive institution.

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 2012 (procent och balansmätt)

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Förtroendebalans
Sjukvården	13	50	23	11	3	100	+49
Universitet/högskolor	8	47	39	5	1	100	+49
Radio/TV	7	45	38	8	2	100	+42
Polisen	8	47	29	12	4	100	+39
Riksbanken	9	38	42	8	3	100	+36
Domstolarna	8	40	35	12	5	100	+31
FN	6	32	40	15	7	100	+26
Grundskolan	4	39	39	15	3	100	+25
Riksdagen	5	34	43	13	5	100	+21
Regeringen	9	34	33	16	8	100	+19
Svenska kyrkan	6	26	42	14	12	100	+6
Kungahuset	9	26	35	14	16	100	+5
Dagspressen	3	26	43	20	8	100	+1
Försvaret	5	20	49	-17	-9	100	-1
Kommunstyrelserna	2	22	49	20	6	100	-2
Storföretagen	2	22	47	21	8	100	-5
De fackliga org	2	22	43	22	-11	100	-9
De politiska partierna	1	19	50	22	8	100	-10
Bankerna	4	23	35	26	12	100	-11
EU-kommissionen	1	14	48	24	13	100	-22
Europaparlamentet	1	13	47	25	14	100	-25

Kommentar: Tabellen redovisar en sammanläggning av resultaten från tre editioner av SOM-undersökningarna 2012 (formulären I, II och III) med ett antal svarspersoner på omkring 4550. Personer som hoppat över hela frågan eller ej besvarat förtroendefrågan för någon särskild institution är inte medtagna i procenttalen. Dyliga svar var sällsynta och lämnades av endast mellan fem och sju procent för de olika institutionerna. Förtroendebalansen kan gå mellan +100 (alla svarspersoner anger stort förtroende) och -100 (alla svarspersoner anger litet förtroende).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012.

Det mått som SOM-institutet traditionellt använt för att väga samman stort och litet förtroende är vad vi kallar *förtroendebalansen*. Vår utgångspunkt har varit att det förtroende en institution åtnjuter – dess förtroendebas – inte bara avgörs av

andelen som har stort förtroende, utan även av hur stor andel det är som har ett litet förtroende. Institutioner vars förtroende i det föregående beskrevs som polariserade står i ett sådant perspektiv svagare i opinionen än de som har huvuddelen av sitt förtroende på den positiva sidan eller i mitten. Om vi exemplifierar med universitet/högskolor kan vi se att de i stort sett har samma andel stort förtroende som regeringen, men en lägre andel litet förtroende, vilket placerar dem klart högre i en rangordning efter förtroendebalans.

Enkelt uttryckt är förtroendebalansen ett mått där både andelen stort och andelen litet förtroende vägs in. Förtroendebalansen för en enskild institution beräknas genom att andelen stort förtroende minskas med andelen litet förtroende. Det ger en skala mellan +100 och -100. En rangordning efter balansmättet kommer att skilja sig från en rangordning efter enbart andelen högt förtroende, särskilt i de fall där det finns en hög andel med lågt förtroende.⁴

Av de tjuoen undersökta institutionerna har tretton en positiv och åtta en negativ förtroendebalans. Det är samma fördelning som 2011. Den genomsnittliga förtroendebalansen 2012 är +13, att jämföra med +19 2010 och +14 2011.

När vi utgår från det samlade balansmättet visar det sig att sjukvården och universitet och högskolor ligger klart högst med ett balansmått på +49. Sjukvården har dock klart fler på den positiva sidan – 63 procent – men har även fler kritiker. Universitet och högskolor har en mindre andel positiva – 55 procent, men en klart högre andel på mittalternativet varken stort eller litet förtroende. En andra grupp utgör radio-tv, polisen och Riksbanken med en förtroendebalans på mellan +36 och drygt +40.

Karaktären på förtroendet kan samtidigt se något olika ut. Av de fem institutioner som har högst förtroendebalans är det tre där en relativt stor andel av de svarande placerar sig på mittalternativet – universitet/högskolor, Riksbanken och radio-tv – medan relativt få har litet förtroende. Omvänt gäller för sjukvården och polisen att förtroendet dras ner av att det även finns en relativt stor grupp som uppger att de har litet förtroende.

Lägst förtroendebalans har de båda EU-institutionerna (-22 respektive -25). Fram till 2010 ökade förtroendet för dem, men 2011 föll det relativt kraftigt och har 2012 fallit ytterligare något. Det senare hänger samman med en allmänt mer EU-kritisk opinion i Sverige i spåren av skuldskrisen (jfr Sören Holmbergs kapitel om EU-opinionen i denna volym). Bland de institutioner som ligger lägst i fråga om förtroendebalans är det överlag en stor andel svars personer som anger att de varken har stort eller litet förtroende. Ett undantag utgör bankerna som även tappat förtroende mellan 2011 och 2012, där bedömningen är något mer polariserad.

När vi i likhet med tidigare år grupperar de undersökta institutionerna efter deras förtroendebalans återkommer i stort sett samma mönster som vi sett under de senaste åren. De fyra huvudgrupperna är:

- En liten grupp institutioner som åtnjuter mycket stort förtroende (sjukvården, polisen, Riksbanken, universitet/högskolor och radio-tv) som alla har som lägst ett balansmått på över +35.

- En grupp institutioner som åtnjuter ganska stort förtroende (domstolarna, FN, grundskolan, riksdagen och regeringen) med en förtroendebalans mellan +31 och +19.
- En relativt stor grupp institutioner som har i stort sett samma andel positiva som negativa men en viss tonvikt på de senare (Svenska kyrkan, Kungahuset, försvaret, dagspressen, kommunstyrelserna och storföretagen) med mellan +6 och -5.
- De institutioner som åtnjuter ganska eller mycket lågt förtroende (de fackliga organisationerna, bankerna, de politiska partierna EU-kommissionen och Europaparlamentet) med en förtroendebalans mellan -7 och -25.

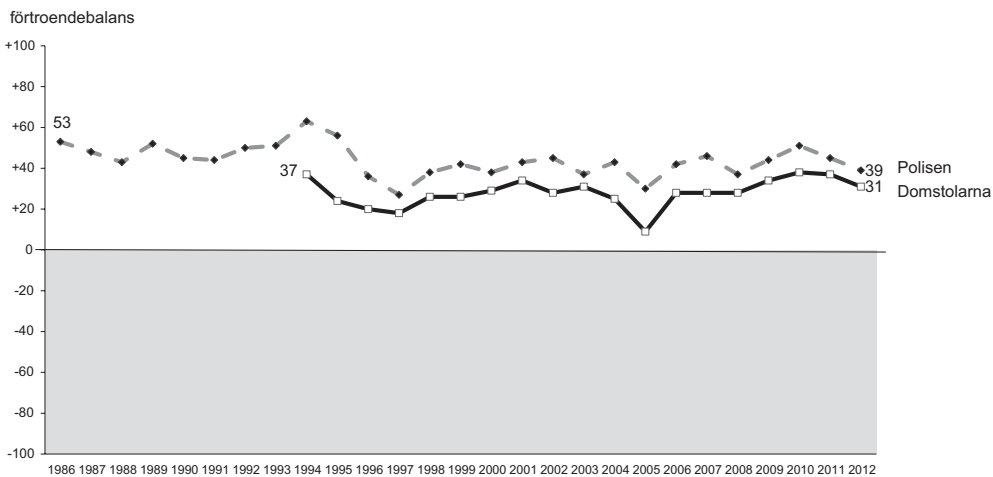
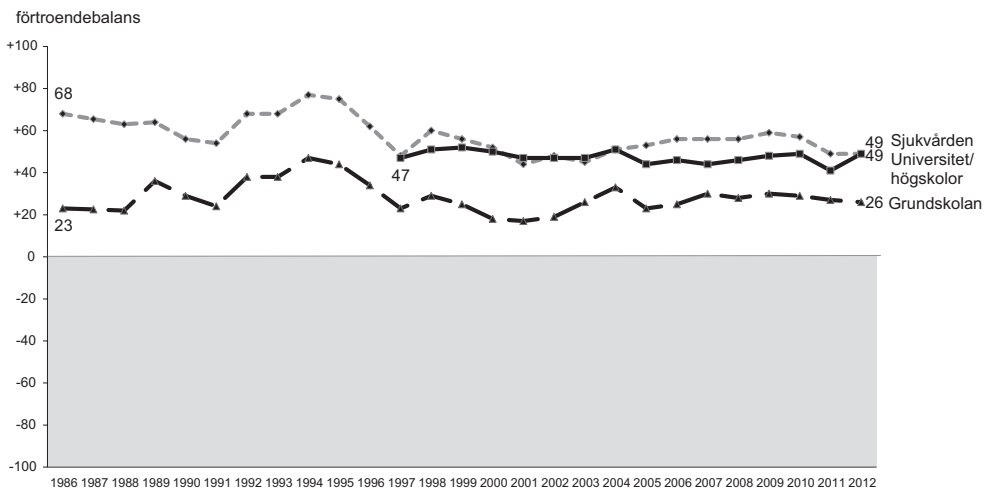
I jämförelse med 2010 är det framför allt den grupp av institutioner som ligger kring noll som har ökat i antal. När vi jämför med 2011 är grupperingen dock i stort sett densamma som då. Två mindre förändringar kan emellertid noteras. Förtroendet för bankerna och för domstolarna har gått ner. Domstolarna ligger 2012 i den andra gruppen i och med att förtroendebalansen har gått från +37 till +31 och bankerna i den fjärde med en betydligt större minskning – från +2 till -11. Det ska dock understrykas att det här gäller balansmåttsheter, medan det i båda fallen är procentuellt relativt små förändringar.

Långsiktiga förändringsmönster

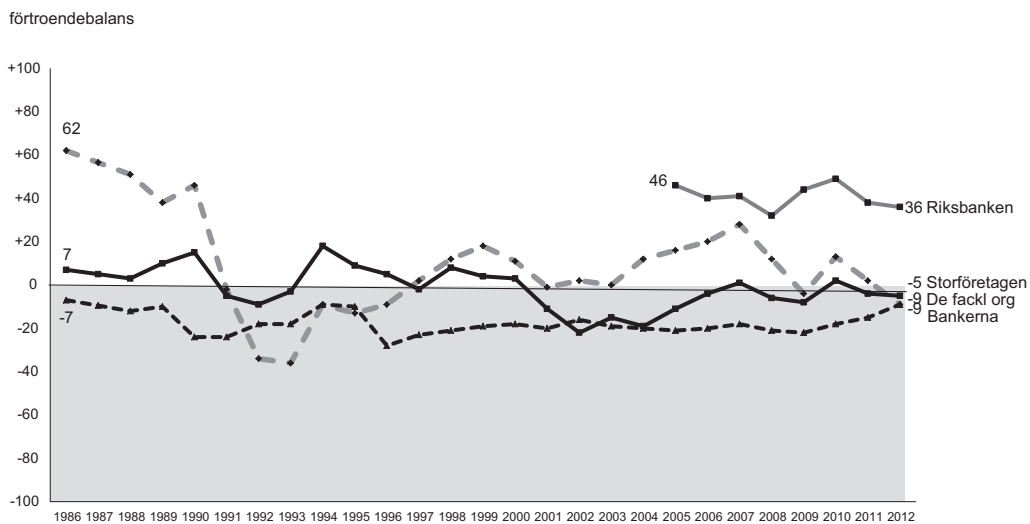
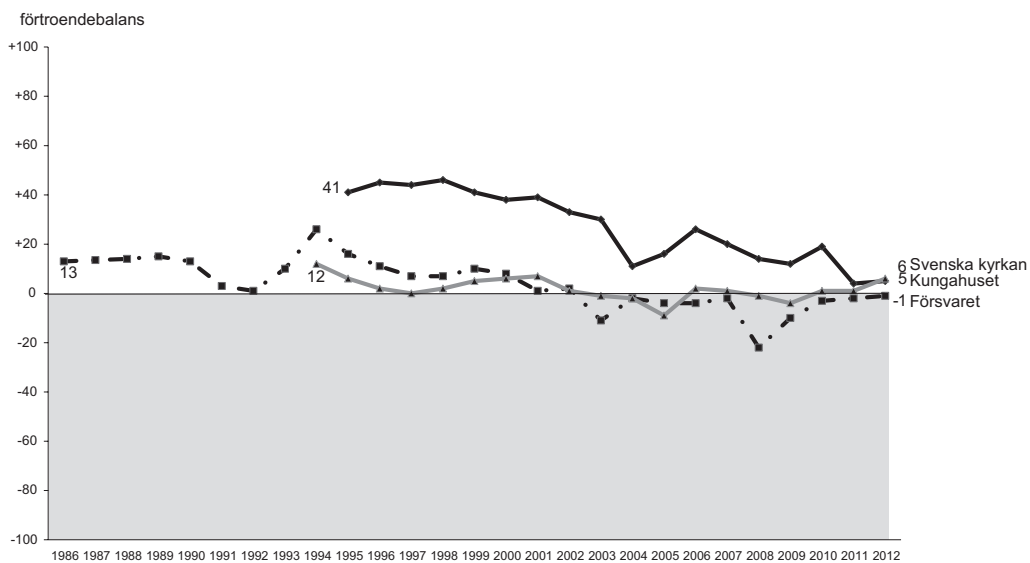
Institutionsförtroende är inte något som annat än i undantagsfall förändras kraftigt mellan enskilda år. Förändringarna sker över längre tidsperioder och förändringsmönstret varierar mellan olika typer av institutioner. De senaste årens förändringar i institutionsförtroendet måste betraktas i ljuset av de långsiktiga vågrörelserna.

Flertalet offentliga institutioner som sjukvården, grundskolan, polisen och domstolarna uppvisar ett likartat förändringsmönster, även om förtroendenivåerna kan variera. Det är institutioner som generellt åtnjuter stort förtroende, men där allmänhetens bedömningar också kan påverkas av hur de ideologiska vindarna blåser (jfr Lennart Nilssons kapitel om offentlig sektor i denna volym). Fram till början av 1990-talet åtnjöt de ett stabilt om än svagt fallande förtroende bland allmänheten för att därefter öka kraftigt i förtroende, delvis som ett svar på förslag om nedskärningar i det offentliga. I slutet på 1990-talet har förtroendet på nytt gått ner och stabiliserat sig på en lägre nivå – balansmått på mellan +40 och +60. De senaste åren har mönstren inte någon entydig tendens: sjukvården och universitet/högskolor uppvisar nedgångar, medan förtroendet för grundskolan står relativt stabilt. Polisen intar en mellanställning. Det är svårt att se någon enkel förklaring till de ökade skillnaderna de senaste åren.

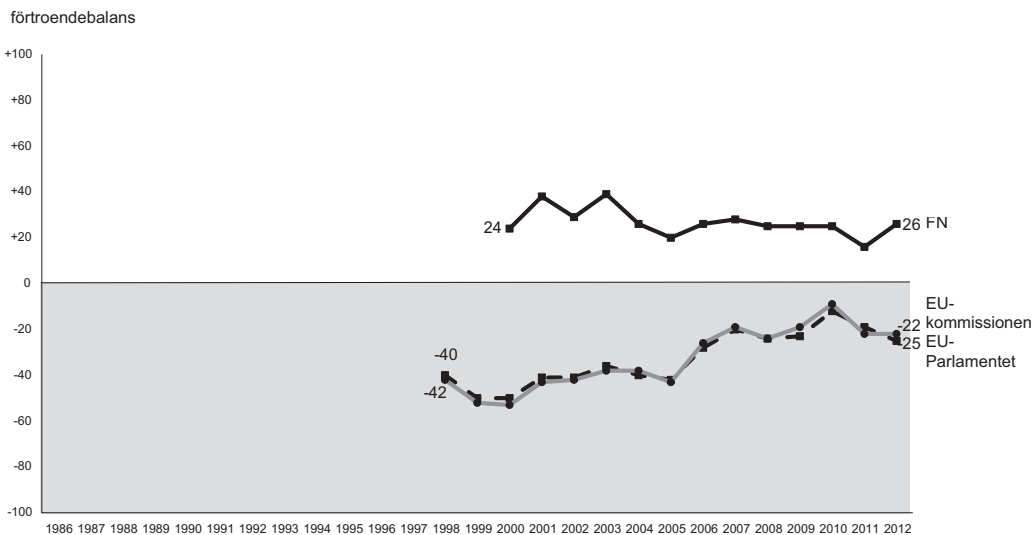
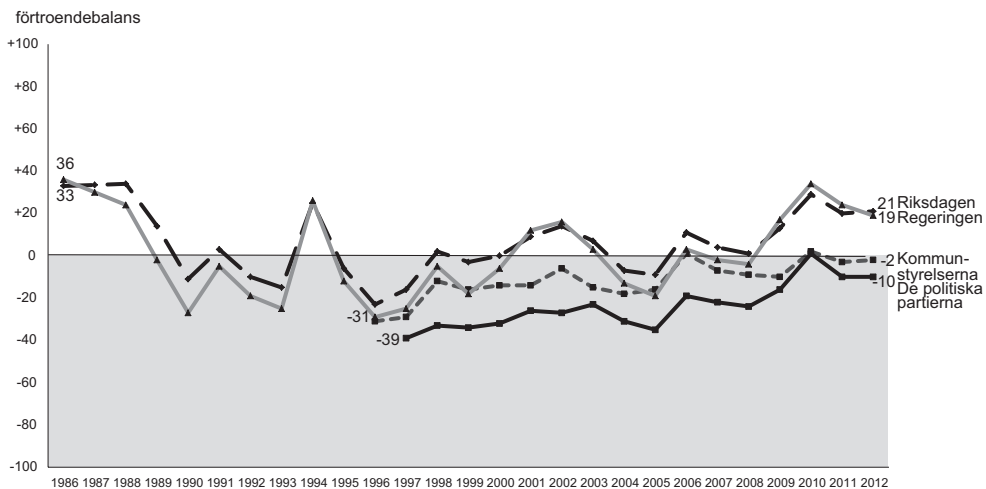
Figur 1 Bedömningar av förtroendet för tjugoen samhällsinstitutioner 1986-2012 (balansmått)

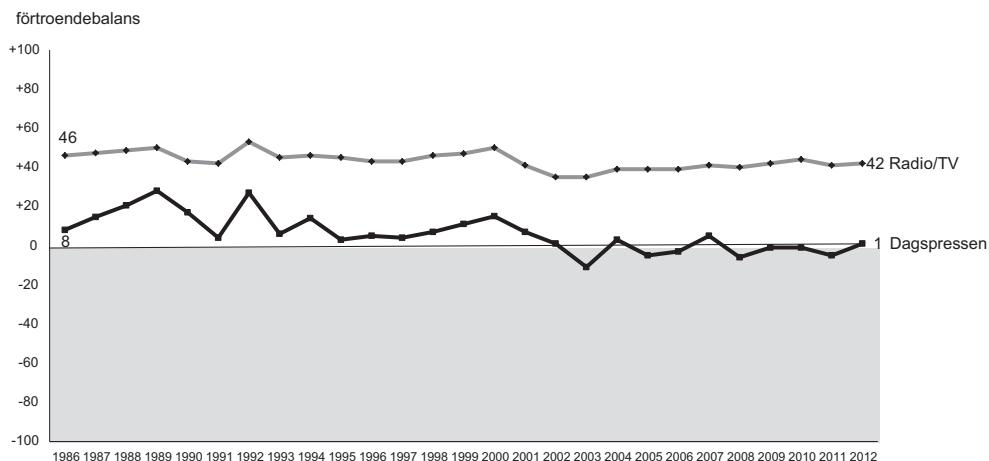
Figur 1 Forts.

Figur 1 Forts.

Figur 1 Forts.

Kommentar: Om balansmättet se tabell 1. År 1987 saknas i figurerna eftersom ett annat, med övriga år inte jämförbart mått, användes just detta år. För de två medieinstitutionerna saknas av samma skäl siffror även för 1988.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2012.

För Svenska kyrkan och Kungäuset, två institutioner som representerar en äldre typ av institutioner är den långsiktiga tendensen sjunkande.⁵ Det gäller särskilt förtroendet för Kungäuset – från +41 1995 till +5 2012. För Svenska kyrkan är nedgången betydligt mindre och har de senaste åren stabiliserats. För båda institutionerna finns det en del hack i kurvorna som antyder att händelser vissa år kan ha påverkat allmänhetens bedömningar. En mer ingående analys av allmänhetens bedömningar av synen på Kungäuset finns i Lennart Nilsson kapitel om republik och monarki i denna volym.

De ekonomiska institutionerna uppvisar relativt stora skillnaderna under de tjugofem år förtroendet för dem studerats. Förändringsmönstren är nära kopplade till ekonomiska konjunkturer. Den mest spektakulära förändringen är det kraftigt minskade förtroendet för bankerna som följde av bankkrisen i början av 1990-talet. I mätning i slutet av 1980-talet åtnjöt bankerna i stort sett samma höga förtroende som sjukvården men rasade på några år till kraftiga minusvärden, en förtroendeförändring som är unik i SOM-undersökningarnas långa mätserie. Också storföretagen fick ett minskat förtroende under den dåvarande lågkonjunkturen men inte i lika hög grad som bankerna (jfr Holmberg och Weibull, 2004). Då ekonomin vände började också förtroendekurvorna gå upp för att på nytt fall under IT-kraschen efter år 2000 och senare vid finanskrisen 2008. Den uppgång i förtroende som fanns

valåret 2010 har förbytt i nedgång, men både bankerna och storföretagen ligger högre än de gjorde 2009. Förtroendet för de fackliga organisationerna ökade något under 1990-talets lågkonjunktur men har sedan varit mycket stabilt på en låg nivå, möjligen med en svag ökning de senaste åren.

De politiska institutionerna präglas av andra rörelsemönster. I dessa spelar de politiska valen en viktig roll. Det cykliska mönstret för regering och riksdag karaktäriseras av att förtroendet ökar under valår i förhållande till åren närmast före. Den så kallade valårseffekten har vi kunnat iaktta alla valår sedan den nationella SOM-mätningen inleddes 1986 (jfr Holmberg, 1993).⁶ Men vi har också tidigare iakttagit en ”kriseffekt”:- mellan 2000 och 2001 (terrorattacken i USA) ökade förtroendet för regeringen med omkring 20 balansmåttsenheter. Året därpå, 2002, var det riksdagsval och då ökade förtroendet ytterligare något. Också valåret 2010 ökade förtroendet särskilt för regeringen och riksdagen och 2011 har det fallit enligt vad som förväntades. Förtroendet för de politiska institutionerna är dessutom som regel större året efter ett val än året före.

Vid sidan av valårseffekten är tendensen i det politiska förtroendet att detta är svagt uppåtgående. Under den första delen av mätperioden (1986-1996) fanns det snarast ett svagt minskande förtroende för särskilt riksdag och regering medan kurvorna därefter pekar uppåt, bortsett från en tillfällig nedgångsperiod 2004-2005 (Holmberg och Weibull, 2012). En motsvarande tendens finns för kommunstyrelserna och de politiska partierna.

Uppgången i förtroende för de politiska institutionerna gällde också Europaparlamentet och EU-kommissionen, där förtroendebalansen från en mycket låg nivå vid mätningarnas start 1998 (-40 respektive -42) ökade efter hand till cirka -20 år 2010 för att därför i svallvågorna av eurokrisen på nytt minska – till -22 respektive -25. En internationell institution som FN förefaller mindre berörd av den svenska politiska trenden men har liksom många andra institutioner fått vidkännas en nedgång efter 2010.

Förtroendet för medieinstitutionerna har i jämförelse med de ekonomiska och politiska institutionerna varit mycket stabilt. Radio-tv ligger förankrad på drygt +40. För dagspressen är tendensen lite mer skiftande. Under 1990-talet var förtroendet för dagspressen klart på den positiva sidan av balanslinjen. Därefter har tendensen vikit något och man ligger de senare åren på +-0 eller något lägre.

Om vi slutligen sätter fokus på de senaste årens förändring är det naturligt att utgå från vad som hänt efter valåret 2010. Det vi då kan se är att femton av de tjugo institutionerna uppvisar ett försvagat förtroende. De som tappat klart mest är bankerna med 24 balansmåttsenheter, regeringen med 16, Kungahuset med 14 och Europainstitutionerna med 13. Översatt till procent betyder det nedgångar på mellan drygt fem till tio procentenheter. Mot bakgrund av vad som tidigare sagts om valårseffekten är det som väntat en större nedgång för de politiska institutionerna än för övriga; ett undantag är bankerna där den relativt stora förtroendenedgången i motsats till de övriga inte ligger mellan 2010 och 2011 utan mellan 2011 och 2012. Här ser vi med stor sannolikhet effekten av diskussionen om ”övervinster”

och ”bonusar”. De institutioner som ökat i förtroende – om än svagt – är de fackliga organisationerna, Svenska kyrkan och försvaret.

Dimensioner i bedömningarna

I analysen av de långsiktiga förändringarna framträder relativt starka samband i förtroendeutvecklingen för olika typer av institutioner. Exempelvis värderas politiska institutioner ofta på ett likartat sätt: de individer som har högt förtroende för regeringen har det ofta även för riksdagen liksom för de politiska partierna. Det ska även tillfogas att det överlag finns starka samband mellan förtroendebedömningarna: den som har stort förtroende för en institution har stor sannolikhet att ha det också för andra och de som har lägre förtroende för en har det som regel även för andra. Det har gällt i alla mätningar.

Den genomsnittliga korrelationen (Pearson's r) har brukat vara drygt $r=0.30$ och det är samma mönster som framträder i 2012 års mätning. I förtroendemätningen 2011 visade sig inte någon negativ korrelation. Detsamma gäller 2012. De positiva sambanden är i flertalet fall starka. De starkaste finner vi mellan EU-kommissionen och Europaparlamentet, där korrelationen ligger på över 0,90 och mellan regering och riksdag med korrelationer på ca 0,65 de senaste åren. Genomgående är sambanden som synes ytterst stabila över åren. Att de positiva sambanden ökat något har sin bakgrund i att det är en något mindre partipolitiskt kontroversiell klangbotten i förtroendebedömningarna under senare år (Holmberg och Weibull, 2012).

Det är en rimlig utgångspunkt att starka korrelationer mellan enskilda institutioner är ett uttryck för att bedömningarna har en gemensam grund. Det är bakgrunden till att vi på grundval av varje års förtroendemätning studerar de interna sambandsmönstren genom en faktoranalys baserad på förtroendet för de tjuoen institutionerna. Med tanke på de stabila sambandsmönstren är det naturligt att dimensionerna över tid ska vara i stort sett desamma. Den explorativa faktoranalysen på grundval av 2012 års förtroendebedömningar ger i huvudsak samma fem dimensioner som 2011 års data, men det finns också ett par avvikelser och rubriceringen har även ändrats något. De fem dimensionerna har vi år 2012 tidigare rubricerat som: I *Sambällsservice*, II *Övernationellt*, III *Politisk makt*, IV *Etablissemang*, och V *Medier* (tabell 2).⁷

Den första dimensionen som faller ut är *Sambällsservice*. I den ingår främst sjukvården, polisen, domstolarna, grundskolan och universitet/högskolor. Den är nästan identisk med motsvarande dimension 2011. Den andra dimensionen som 2012 har benämnts *Övernationellt* inkluderar de två Europainstitutionerna och FN. Dimensionen *Politisk makt* innehåller regeringen, riksdagen, Riksbanken och de politiska partierna, där partierna laddar klart lägre än de övriga. Det som vi valt att kalla *Etablissemang* är en dimension där Kungahuset, Svenska kyrkan och storföretagen laddar högst, men där även bankerna och försvaret ligger relativt högt. Dimensionen *Medier* omfattar radio-TV och dagspress, men även de fackliga organisationerna ligger relativt högt här.

Tabell 2 Dimensioner i förtroendet för 21 samhällsinstitutioner 2012 (faktoranalys och faktorladdningar)

	Samhälls- service	Över- nationellt	Politisk makt	Etablissemang	Medier
Sjukvården	.67	-.01	.13	.12	.06
Polisen	.61	.13	.14	.30	.00
Domstolarna	.61	.19	.30	.16	.13
Grundskolan	.60	.18	.02	.13	.18
Universitet/högsk	.56	.24	.27	-.02	.17
Kommunstyrelserna	.44	.29	.32	.21	.20
Europaparlamentet	.15	.86	.27	.18	.12
EU-kommissionen	.15	.85	.30	.18	.12
FN	.35	.57	.01	.15	.12
Regeringen	.08	.13	.84	.21	-.00
Riksdagen	.31	.23	.72	.11	.16
Riksbanken	.33	.12	.53	.28	.42
De politiska partierna	.27	.48	.52	.12	.21
Kungahuset	.12	.03	.17	.76	.00
Svenska kyrkan	.30	.08	.01	.59	.16
Storföretagen	.06	.26	.35	.52	.17
Bankerna	.05	.32	.18	.49	.27
Försvaret	.41	.23	.12	.49	.00
Dagspressen	.07	.13	.18	.14	.80
Radio-tv	.19	.07	.18	.11	.78
De fackliga org	.39	.32	-.19	.06	.51
Förklarad varians	14%	13%	12%	9%	9%

Kommentar: Faktoranalys enligt Kaiser's kriterium. Varimax rotering. Analysen bygger på frågan om samhällsinstitutioner i formuläreditionerna I, II och III.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012.

I jämförelse med 2011 är utfallet 2012 något mer entydigt, där särskilt dimensionen övernationellt är tydlig – år 2011 laddade även de politiska partierna högt i denna, medan dessa nu är tydligare kopplade till vad som kallats politisk makt.

De institutioner som har den svagaste passningen i dimensionsanalysen är kommunstyrelserna, försvaret och de fackliga organisationerna. De har visserligen en relativt stark laddning på en dimension, men också laddningar på andra. Exempelvis laddar försvaret inte bara på dimensionen etablissemang utan även på samhällsservice – möjligen ett uttryck för två sidor hos det svenska försvaret. Kommunstyrelserna

har likstora positiva laddningar på alla institutioner, även om de laddar högst på samhällsservice. De fackliga organisationerna laddar högt på både samhällsservice och medier.⁸

Kön, ålder, utbildning och politik

Även om vi framhållit att det finns en relativt stor samstämmighet i bedömningarna finns det klara skillnader mellan olika grupper. Kön, ålder, utbildning och ideologisk orientering hos svarspersonerna har på olika sätt samband med bedömningen av de olika samhällsinstitutionerna. Bland dessa finns det mindre skillnader mellan kvinnors och mäns förtroendebedömningar än vad det finns med hänsyn till ålder, utbildning och ideologi. I tabell 3 finns en översikt av olika gruppers förtroendebedömningar. Siffrorna är andelen med minst ganska stort förtroende och inte något balansmått.

Den första iakttagelsen är att likheten i förtroendebedömningarna trots allt är relativt stor. Om vi tar de institutioner som värderas högst respektive lägst i varje grupp är det som regel desamma, låt vara att de inte alltid kommer i exakt samma ordning. Bland de sju institutioner som åtnjuter störst förtroende bland de yngsta respektive de äldsta finns fem med hos båda: universitet/högskolor, sjukvården, polisen, domstolarna och radio-tv. Bland de yngsta är universitet/högskolor den institution som värdesätts högst, medan det hos de äldsta är sjukvården. De yngsta skiljer ut sig med att ha med grundskolan och FN bland dem med störst förtroende, bland de äldsta är det Riksbanken och regeringen. Bakom åldersdifferenserna kan man ana skillnader i både erfarenhet och intressen.

Det är i stort sett samma tolkning som är rimlig då vi gör samma analys efter ideologisk självplacering. Bland de sju institutioner som vänsterpersoner har stort förtroende för återfinns sex bland de sju i topp som också de högerorienterade har förtroende för. Gemensamma för båda grupperna är sjukvården, universitet/högskolor, polisen, radio-tv, domstolarna och Riksbanken. Det som avviker är grundskolan hos personer som placerar sig till vänster och regeringen bland dem som placerar sig till höger. Den stora skillnaden finns dock inom rangordningen. De som placerar sig ideologiskt till höger har störst förtroende för regeringen (75 procent) och Riksbanken kommer på tredje plats (62 procent – bland personer till vänster endast 42 procent). Det är just dessa två institutioner som skiktar personer till vänster och höger. För övriga institutioner är skillnaderna förhållandevis små.

Ett annat sätt att analysera skillnader är att studera den genomsnittliga, procentuella avvikelserna. Det visar sig då att skillnaden mellan kvinnors och mäns bedömningar ligger på tre procentenheter. Den största skillnaden finns i fråga om polisen och Svenska kyrkan, där kvinnorna i båda fallen har större förtroende än män. Den genomsnittliga differensen mellan de yngstas och de äldstas förtroendebedömningar ligger på tio procent. De största skillnaderna finns i fråga om universitet/högskolor, försvaret och grundskolan med omkring 20 procentenheter. I samtliga fall är det yngre som har större förtroende än de äldsta. Det högre förtroendet bland yngre är

Tabell 3 *Institutionsförtroende efter kön, ålder, utbildning och vänster-höger 2012 (procent mycket och ganska stort förtroende)*

	Kön		Ålder				Utbildning			Vänster-höger					
	KV	M	15-29	30-49	50-64	65-85	LU	MLU	MHU	HU	KV	NV	VE	NH	KH
Regeringen	41	47	39	47	42	44	29	39	45	58	14	27	29	71	83
Polisen	59	50	61	61	51	49	49	56	54	59	48	57	50	60	58
Sjukvården	61	64	65	64	59	63	60	62	61	67	63	66	57	67	60
Försvaret	26	25	42	28	20	19	21	27	26	26	20	23	24	28	32
Riksdagen	38	39	39	40	36	39	26	35	39	52	30	36	26	52	56
Bankerna	30	25	42	24	21	29	30	28	27	24	20	22	29	30	35
Dagspressen	29	27	28	28	26	30	25	26	27	34	31	29	23	30	32
De fackliga organisationerna	25	24	32	25	23	21	22	24	24	27	42	36	20	17	12
Radio-tv	52	51	47	48	49	60	52	50	51	54	57	55	44	54	52
Grundskolan	44	41	53	53	34	35	35	42	43	49	43	47	40	44	38
Stor företagen	21	26	30	26	20	22	19	23	25	26	10	16	20	32	43
Svenska kyrkan	35	28	28	33	27	37	33	27	31	37	28	31	27	34	34
Domstolarna	48	46	52	54	44	40	33	43	49	61	45	49	37	55	53
Riksbanken	44	50	43	48	46	51	39	43	48	58	31	45	37	61	63
Kungahuset	38	33	34	33	32	42	38	36	36	32	20	27	33	44	52
Kommunstyret	24	24	27	22	21	27	22	24	23	26	22	25	19	27	29
Universitet/högskolor	55	53	70	59	46	48	36	50	58	69	58	56	43	61	59
De politiska partierna	21	20	26	22	18	19	13	18	21	27	19	17	13	27	35
EU-kommissionen	16	14	24	15	11	13	10	14	15	19	8	14	11	20	33
EU-parlamentet	16	14	24	15	11	13	11	14	15	18	9	14	11	19	23
FN	41	36	48	44	34	32	33	38	38	43	36	41	32	42	44

Kommentar: För utbildning: LU = lågutbildad, MLU = medellåg utbildning, MHU = medelhög utbildning, HU = högutbildad; Vänster-höger avser självplacering: KV = klart vänster, NV = något vänster, VE = varken vänster eller höger, NH = något höger, KH = klart höger.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012.

allmänt: för tolv av de tjugo institutionerna har man större förtroende än äldre, för fem ligger de äldre högre och för fyra ligger förtroendet på i stort sett samma nivå.

I fråga om utbildning har högutbildade i större utsträckning högre samhällsförtroende än lågutbildade. På tio av bedömningarna ligger de högutbildade klart högre, för två ligger de lågutbildade något högre och för övriga väger det i huvudsak jämnt. Inte i fråga om någon institution har lågutbildade ett klart högre förtroende. Den största skillnaden finns i bedömningen av universitet/högskolor, regeringen och domstolarna, där differensen ligger omkring 30 procentenheter med klart större förtroende bland högutbildade. De två institutioner där lågutbildade har något större förtroende – drygt fem procentenheter – är Kungahuset och bankerna. Den genomsnittliga differensen mellan låg- och högutbildade är 12 procentenheter.

När det slutligen gäller den ideologiska faktorn är det där vi finner de största skillnaderna, i varje fall om vi jämför personer som placerar sig klart till vänster med dem som placerar sig klart till höger. Här är procentdifferensen 16 procentenheter, medan den sjunker till 11 procentenheter om vi jämför vänster- och högerorienterade utan hänsyn till graderingen inom varje grupp. Oavsett vilken beräkning som används finns inte övrigt större skillnaderna i förtroende för regeringen – 52 respektive 69 procentenheter, Kungahuset (22 respektive 32), Riksbanken (21 respektive 32) och storföretagen (21 respektive 33), i samtliga fall med det största förtroendet bland dem som placerar sig ideologiskt till höger. Det är också bland de senare vi allmänt noterar större samhällsförtroende; endast i fråga om de fackliga organisationerna är förtroendet större bland personer till vänster (procentdifferens 31 respektive 21 procentenheter), medan det väger relativt jämnt i bedömningen av sex institutioner, bland andra sjukvården, dagspressen och radio-tv.

Även om vi ser vissa tydliga mönster i skillnader mellan ålders- och utbildningsgrupper samt efter ideologisk placering är den gemensamma förklarade variansen av de fyra variabelerna begränsad i regressionsanalyserna: för flertalet av förtroendebedömningarna ligger den på enbart fem procent. Endast i förtroendet för regeringen, storföretagen och de fackliga organisationerna når den upp till tio procent främst genom att den ideologiska faktorn uppvisar en stark förklaringskraft. Den ideologiska faktorn ger signifikanta bidrag till den förklarade variansen för tolv av de tjugo institutionerna, ålders- och utbildningsfaktorn till tolv vardera och kön till elva. Utbildningsfaktorns största bidrag gäller riksdagen, försvaret och universitet/högskolor, medan ålder bidrar signifikant när det gäller de övernationella institutionerna och universitet/högskolor, även om bidragen genomgående är små. Det senare gäller i ännu högre grad könsfaktorns bidrag.

Förtroende skall vara högt och neutralt

Vi talar inte om stort förtroende som uttryck för blind tilltro eller okritisk dyrkan. Sådant är inte samhällsbyggande. Vad vi talar om är vikten av ett högt reflekterat förtroende. Gärna mätt på det subjektiva sätt som vi har erfarenhet av i SOM-

undersökningarna. Svarepersoner i SOM-institutets studier som uttrycker ett mycket stort förtroende för en institution har oftast mer kunskaper och är mer insatta i en institutions verksamhet än personer som säger sig ha ett mycket litet förtroende. Och det är naturligtvis positivt. Men det är ingen garanti för en välfungerande institution, det kan också hänga samman med att man är engagerad i "sin" verksamhet eller "sitt" område. Men det hade varit värre om brukare och personer med mer kunskaper hade lägst förtroende. Men så är det alltså inte för de allra flesta svenska institutioner.

När det gäller neutraliteten tänker vi främst på förtroendekopplingen till den ideologiska vänster-högerdimensionen som är så dominerande i Sverige. Värdegemenskap mellan människor och institutioner bygger förtroende. Men det blir problematiskt om människor inte är överens om vilka värden som olika institutioner står för och om dessutom dessa värden har stöd enbart hos delar av befolkningen. Konkret formulerat är det inte bra om ledande samhällsinstitutioner uppfattas som partiska eller värdemässigt förknippade med någon av de ideologiska polerna. Svenska myndigheter, företag och samhällsinstitutioner skall inte uppfattas som vänster- eller högervidna. Om de gör det riskerar de få ett påtagligt starkare förtroendekapital bland människor till vänster eller till höger. Och det sätter neutraliteten i fara. Bäst för enskilda institutioner och för hela samhällsbygget är om ledande institutioner har ett jämnt fördelat förtroendestöd i alla viktiga sociala och politiska samhällsgrupper. Neutralitet och opartiskhet är idealet.

Men på denna punkt har vi alla år funnit att vissa svenska institutioner brister när det gäller den politiskt-ideologiska förtroendebalansen. Det gäller dock inte olika myndigheter. Svenska myndigheters arbete bedöms i allt väsentligt lika positivt alternativt lika negativt oavsett var människor står ideologiskt (se Sören Holmbergs kapitel om kvalitet i offentlig verksamhet i denna volym). Problemet återfinns istället för institutioner som Kungäuset, Riksbanken och storföretagen som alla har ett klart starkare förtroendestöd till höger än till vänster, och för de fackliga organisationerna som på ett motsvarande sätt har ett klart större förtroende bland personer till vänster än bland personer till höger.

Allra mest ideologiskt laddat är dock förtroendet för regeringen. Nu när vi har en borgerlig regering är förtroendet mycket större på högerkanten, bland borgerliga sympatisörer än bland anhängare av de rödgröna till vänster (Holmberg och Weibull, 2007, 2012). Men här är inte neutralitetsidealet relevant. En regering i en parlamentarisk demokrati skall inte ha ett lika starkt förtroendestöd bland alla medborgare. En regering ska kunna vara partisk och driva de frågor den blivit vald på. Det kan innebära att människor som inte har en värdegemenskap med regeringen också kommer att hysa ett lägre förtroende för den. Det är uttryck för en demokrati med olika partier och regeringsalternativ.

Det faktum att också förtroendet för riksdagen är ideologiskt färgat – tilliten är högre bland människor till höger än bland människor till vänster – är inte lika problematiskt. Riksdagens större förtroende till höger uppstod efter valet 2006,

dessförinnan när vi hade S-regeringar var riksdagsförtroendet starkast till vänster. Även riksdagen betraktas med andra ord med ideologiska glasögon. Och det kan tyckas självklart. I en parlamentarisk demokrati blir också parlamentet politiserat i enlighet med dagspolitiken.

Men man kan se riksdagen annorlunda – som en institution som representerar hela folket och inte bara den styrande majoriteten, eller som i dagens Sverige – den styrande minoriteten. Riksdagen som institution ska vara den representativa demokratins centrala samlingsplats och som sådan opartisk och neutral och uppfattas sålunda av medborgarna. Men det idealet är vi en bit ifrån i Sverige. När vi har högerregeringar har högern störst förtroende inte bara för regeringen utan också för riksdagen. Och tvärtom, när vi har vänsterregeringar hyser vänstern störst förtroende för regeringen men även för riksdagen. Riksdagen blir förtroendemässigt en släpavn till regeringen. Det vore bättre med en tydligare distans dem emellan. En distans som innebär att regeringen kan bedömas ideologiskt och partiskt medan riksdagen kunde förtroendebedömas mer opartiskt och neutralt. Men där är vi inte i Sverige.

Noter

- ¹ SOM-institutet har dessutom initierat ett metodprojekt där olika slag av kontextdata ska läggas in i varje års SOM-undersökning. Kontextdata är objektiva samhällsegenskaper på nationell, regional och lokal nivå. Det kan röra sig om exempelvis andelen arbetslösa, förändringar i BNP eller dagstidningstillgång. Tanken är att det ska vara möjligt att relatera objektiva förändringar i samhället till människors institutionsförtroende. Projektet finansieras av Riksbankens jubileumsfond med Lennart Weibull som ansvarig i samverkan med Sören Holmberg.
- ² I en analys har vi dock kunnat relatera förtroende för näringslivsinstitutioner som storföretag och banker till objektfaktorer som medieuppmärksamhet, konjunktur och börsindex (Holmberg och Weibull, 2004).
- ³ Fr o m 1999 ingår bedömningen av samtliga samhällsinstitutioner i båda de parallellt genomförda nationella SOM-undersökningarna. Fr o m 2010 finns de med i tre editioner av SOM-undersökningen, vilket innebär 9 000 personer i urvalet och ca 4 500 svarande. Vissa av institutionerna finns även med i en fråga som ingår i den fjärde formuläreditionen. Svaren på de senare har dock bara använts i analysen av gruppkillnader för att få ett större antal svarspersoner.
- ⁴ Balansmättet kan variera mellan +100 (alla svarspersoner anger högt förtroende) och -100 (alla svarspersoner anger lågt förtroende). I beräkningen av balansmättet ingår således inte alternativet ”varken högt eller lågt förtroende”. Metodanalyser tyder på att detta alternativ rymmer både personer som placerar institutionsförtroendet i mitten och personer som inte kan ta ställning.

- ⁵ Dessa började mätas först 1994 (Svenska kyrkan) och 1995 (Kungahuset)
- ⁶ Undantaget är 1988 som inte kan prövas eftersom någon jämförbar förtroendemätning inte gjordes 1987.
- ⁷ För detaljer i faktoranalysen se kommentaren till tabell 2.
- ⁸ De fackliga organisationernas relativt höga laddning på mediedimensionen kan också vara ett uttryck för frågans utformning. De fackliga organisationerna ligger i frågeordningen dagspress och radio-tv. Det kan inte uteslutas att de svarande påverkas av detta.

Referenser

- Aronsson, Gunnar, Karlsson, Jan, (2001; red) *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur.
- Elliot, Maria (1997) *Förtroendet för massmedier*. Göteborg: institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (1994) *Partierna tycker vi bäst om i valtider*. I Holmberg, S, Weibull, L (1994) *Vägval* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1992) *Trendbrott?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2001) *Förtroendefall? I* Holmberg, S, Weibull, L (red) *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2006) *Flagnande förtroende*. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2007) *Ökat förtroende – bara en valårseffekt?* I Holmberg, S, Weibull, L, (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2008) *Svenskt institutionsförtroende på väg upp igen?* I Holmberg, S, Weibull, L, (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2011) *Förtroendekurvorna pekar uppåt*. I Holmberg, S, Weibull, L, Oscarsson, H, (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Johansson, Inga-Lill, Jönsson, Sten, Solli, Rolf (2006; red) *Värdet av förtroende*. Lund: Studentlitteratur.
- Luhmann, Niklas (1989) *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*. Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag.
- Mayer, Roger, Davis, James, Schoorman, David (1995) *A integrative model of organizational trust*. *Academy of Management Review* 20(3), 709-734.

- Norris, Pippa (2008) *Driving democracy : do power-sharing institutions work?* Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Oscarsson, Henrik, Holmberg, Sören (2011) *Svenska Europaval : en sammanfattning av några resultat från valundersökningen i samband med valen till Europaparlamentet 1995, 1999, 2004 och 2009*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- Putnam, Robert (1993) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rothstein, Bo (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS förlag.
- Rothstein, Bo, Teorell, Jan (2012) Defining and measuring quality of government. In Holmberg, S, Rothstein, B, (Eds.) *The Quality of Government. Corruption, Social Trust and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stahl, Günter, Sitkin, Sim (2004) *Trust in Mergers and Acquisition*. Singapore: INSEAD.
- Trägårdh, Lars (2009; red) *Tillit I det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier*. Stockholm: SNS förlag.

